

KAZAKİSTAN'DAN BİR CAMİ ÖRNEĞİ: TURBAT, İSMAİL ATA CAMİİ

Rüçhan BUBUR*

ÖZET

Bu çalışmada, Kazakistan'ın güneyinde Turbat köyünde yer alan İsmail Ata Külliyesi'nin ana yapısı olan İsmail Ata Camii, mimari ve süsleme özellikleriyle tanıtılacaktır.

Bazı değişiklikler geçirerek günümüze ulaşan yapı, orijinalinde ortada "L" şekilli ayaklara oturan merkezi kubbeli kare planlı bir alan ile bu alanın dört yönde küçük kubbelerle genişletildiği bir plana sahiptir. Karahanlı dönemine tarihlendirdiğimiz yapı, bu dönemde inşa edilmiş olan Diggaron Cami ile de benzer plan özellikleri göstermektedir. Bugünkü Taşkent sınırında bulunan Turbat köyü, aynı zamanda Karahanlılar döneminde gelişmiş bir şehir olan Sayram (İsficab)'a da yakın bir merkez olmasıyla dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: *İsmail Ata Camii, Karahanlılar, Kazakistan, Sayram (İsficab), Orta Asya Mimarisi.*

ABSTRACT

In this study, the Ismail Ata Mosque, which constitutes the main structure of the Ismail Ata Complex in Turbat Village in southern Kazakhstan, shall be presented.

The structure has reached our day through certain alterations. It has a vaulted, square planned central area sitting on "L" shaped stands. This area has been extended by small vaults in four directions. Being dated to Karahan Period, the structure demonstrates similar plan features with Diggaron Mosque which was built in this period.

Turbat Village is located in today's Taskent border, and draws attention by being a close center to Sayram (İsficab), a developed city in Karahan Period.

Key words: *Ismail Ata Mosque, Karahans, Kazakhstan, Sayram (İsficab), Middle Asia Architecture.*

Rüçhan Bubur

Cami, Güney Kazakistan Bölgesi'nin Lenin merkezine bağlı bulunan Turbat köyündeki İsmail Ata Külliyesi'nin ana yapısıdır¹.

Külliye camiiyle birlikte üç türbe, bir çilehane ve bir giriş yapısından oluşmaktadır (Çizim 1). (Res. 1). Külliye'nin merkezinde yer alan caminin² güneyinde bir kapı, kuzeyinde İsmail Ata Mezarı, kuzeybatısında birbirine bitişik inşa edilmiş Koşkar Ata Mezarı ve Çilehane yapısı, güneydoğusunda ise, Cebrail Ata Mezarı yer alır³. Caminin kuzeybatı köşesi, Koşkar Ata Mezarı'nın güneydoğu köşesiyle kesişmektedir.

Yapı bugün, kare planlı üzeri kubbeye örtülü merkezi bir alan ile bu alanın dört yönde kubbeli ve düz tavanlı birimlerle çevrelediği bir plana sahiptir (Çizim 2). Kare planlı üzeri kubbeye örtülü merkezi alanın batısında birer kubbeye örtülü kare planlı üç bölüm, güneyinde üzeri tonoz benzeri basık bir örtüye sahip dikdörtgen planlı bir bölüm, kuzey ve doğusunda ise, ahşap tavanla örtülü üç bölüm yer alır. Ahşap tavanla örtülü bu bölümlerden güneydoğudaki kare planlıdır. Kuzeyindeki hemen hemen kare planlı; doğusundaki ise, kuzey güney yönünde uzanan dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğuda iki bölümün kesiştiği alanda tavan kare kesitli ahşap bir sütunla desteklenmiştir. Yapının bazı değişiklikler geçirerek günümüze ulaştığı eski planından ve bugünkü görünümünden anlaşılmaktadır. Bugün merkezdeki kubbeli alanın kuzey ve doğusundaki ahşap tavanla örtülü üç birimin orijinalinde kubbelerle örtülü dört bölümden oluştuğu ve yapının; ortada "L" şekilli ayaklara oturan merkezi kubbeli kare planlı bir alan ile bu alanın dört yönde küçük kubbelerle genişletildiği bir plana sahip olduğu görülmektedir.

Tuğla malzemeyle inşa edilmiş olan yapı içten ve dıştan sıvanmıştır. Dıştaki sıvalar büyük ölçüde dökülmüş durumdadır.

Yapının üzeri kontrplak malzemeyle kaplı, kuzey güney doğrultuda iki yöne eğimli ahşaptan bir çatıyla örtülüdür (Res. 2). Ortada metal malzemeyle kaplı konik bir külâh yer almaktadır.

Yedi adet payandayla desteklenen batı cephesinde üç pencere açıklığı, kuzey ve doğu cepheslerinde ise ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencerelerden kuzey cephenin batı ucundaki dikine dikdörtgen, diğerleri ise kare şekillidir. Güney cephenin batı ucunda bir pencere, doğu ucunda ise harime girişin sağlandığı bir kapı yer

* Araş.Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Araştırmamızla ilgili Rusça kaynaklar, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Kendisine yardımları için teşekkür ederim.

² Kazakistan'da kible yaklaşık olarak batı yöndedir.

³ Külliye yapılarının yer alışı tam olarak ana yönlere denk gelmemektedir. Deskripsiyonun kolay ve anlaşılır olabilmesi için külliye'nin kuzeybatısını kuzey olarak kabul ettik.

Kazakistan'dan Bir Cami Örneği: Turbat, İsmail Ata Camii

almaktadır (Res. 3). Yapıyı incelediğimiz Temmuz 2003 tarihinde, bu cephenin önüne dikdörtgen planlı üst örtüsü çelik konstrüksiyonla sağlanmakta olan bir bölüm inşa edilmekteydi. Bu nedenle güney cephe yuvarlak kemerli çökertmelerin yer aldığı bir duvarla kapatılmıştı.

Yapı içten sıvalı ve boyalı durumdadır. Duvarlarda ve ahşapla örtülü kesimde yağlı boyayla yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Bu süslemeler yapının 1950'li yıllarda geçirmiş olduğu onarımda eklenmiştir⁴.

Harimi örten kubbelere pandantiflerle geçilmiştir. Ancak merkezi kubbenin güneyindeki, bölümün üzeri bugün tonoz benzeri basık bir örtüyle kapatılmıştır. Merkezi kubbeyi taşıyan ayaklar harimin güney duvarına basık, batı duvarına ise, kalın birer sivri kemerle dayanmaktadır (Res. 4, 5, 6). Kubbe yükünü karşılayan bu duvarlar, dışa doğru açılma göstermektedir. Merkezi kubbeyi taşıyan ayakları kuzey ve güney duvarlara bağlayan sivri kemerler, içten ikinci bir kemerle desteklenmiştir (Res. 7, 8, 9). Yapının yayınlanmış olan planında, merkezi kubbenin doğu ve kuzeydoğusundaki iki birimin göçmüş olduğu görülmektedir (Çizim 3)⁵. Bugün ise; bu birimlerle birlikte merkezi kubbeli alanın kuzeydoğusu ile doğusundaki toplam dört kubbeli birim, üç bölümden oluşan düz ahşap tavanla yenilenmiş durumdadır (Res. 4, 10). Kubbelerle birlikte yıkılmış olan duvarlar da kuzeydoğu köşede daha ince olarak tamamlanmıştır. Harimin yenilenmiş olan doğu duvarının önünde yaklaşık 60 cm. yükseklikte ve bu duvarın güney tarafındaki orijinal olan duvarla aynı genişliğe sahip, bir seki bulunmaktadır (Res. 11). Ancak bu sekinin yenilenmiş olan kuzey duvarla kesişmediği dikkati çekmektedir (Res. 10, 12). Bu sekinin doğu duvarının güney tarafı ile aynı genişliğe sahip olması ve kuzey duvarla kesişmemesi; sekinin doğu duvarına ait bir temel kalıntısı olduğunu düşündürmektedir.

Bugün merkezi kubbeyi taşıyan sivri kemerlerden kuzeydekinin, kapatılarak dikdörtgen şekilli bir açıklığa dönüştürülmüş olduğu görülmektedir (Res. 13). Harimin diğer köşelerinde olduğu gibi kubbenin uyguladığı açılma kuvveti, kuzeydoğu köşedeki daha ince olarak yenilenen duvarlara kemerlerle aktarılamamıştır. Kubbenin oturduğu kuzeydeki kemer, bu nedenle kapatılmış olmalıdır.

Harim bugün toplam dokuz adet pencereyle aydınlanmaktadır. Harimde kuzey, güney ve doğu duvarlarda ikişer, batı duvarda ise üç adet olmak üzere toplam dokuz adet pencere bulunmaktadır. Bunlardan güney duvarın ortasındaki bugün kapatılmış durumdadır. Batı duvardaki pencerelerden mihrabın üzerinde ve güneyde yer alanlar mazgal açıklık şeklindedir. Kuzey uçtaki ise, onarım sırasında açılmış olmalıdır⁶. Batı duvarın ortasında dikdörtgen şekilli sivri kemerli bir mihrap nişi yer alır (Res. 14).

⁴ B. T. Tuyakbaeva, A. N. Proskurin, "Meçet", *Svod Pamyatnikov İstorii i Kulturu Kazahstana (Yujno – Kazahstanskaya Oblast)*, Almatı, 1994, s. 185.

⁵ Ay. yer.

⁶ Bu pencere yapının eski durumunu gösteren planlarda bulunmamaktadır.

Rüçhan Bubur

Yapı orijinalinde, ortada yer alan “L” şekilli ayaklara oturan geniş ve yüksek kubbesi ve bu kubbeli alanın dört yönde küçük kubbelerle genişletildiği merkezi planlı bir şemaya sahiptir. Aynı zamanda her biri birer kubbeyle örtülmüş dokuz bölümlü harim, eşdeğerde çok üniteli plan şemasının bir varyasyonu olarak da görülebilir. Bu durumda, ortada yer alan geniş ve yüksek kubbeli birimin “eşdeğer” kavramına ters olduğu söylenebilirse de, bugün yerini çokgen piramidal külaha bırakmış olan bu birimin ortada bir aydınlık kubbesi işlevi görmesi düşüncesiyle tasarlanmış olabileceği akla gelmektedir.

Yapı, Buhara yakınlarındaki Hazara köyünde bulunan Diggaron Cami ile benzer plan özellikleri göstermektedir⁷. Aynı plan şemasına sahip olan Diggaron Cami, ortadaki merkezi kubbenin oturduğu daire kesitli ayaklar ile merkezi alanı genişleten birimlerdeki çapraz tonoz ve kubbe tonoz örtüleriyle farklılık göstermektedir⁸.

İnşa kitabesi bulunmayan yapı arşiv kaydında 11 – 15. ve 12 – 15. yüzyıllara tarihlendirilmiştir⁹. Bu tarihlendirmede verilen 11 ve 12. yüzyıllar Karahanlı dönemine denk gelmektedir. Bir Karahanlı eseri olan Diggaron Cami ile benzer plan özellikleri göstermesi nedeniyle, yapının inşa tarihi olarak arşiv kaydında verilen 11. ve 12. yüzyılları kabul etmek mümkündür. Ayrıca Turbat köyü, Karahanlı döneminde gelişmiş bir şehir olan Sayram (İsficab)’a da yakın bir merkezdir¹⁰. Caminin yer aldığı külliye İsmail Ata Mezarı’nın 15. yüzyılda Emir Timur döneminde yenilenmiş olduğu bilinmektedir¹¹. Bu onarım sırasında Karahanlı döneminde inşa edilmiş olan bu caminin de elden geçtiği düşünülebilir. Bu durumda arşiv kaydında geçen 15. yüzyılı da yapının onarım tarihi olarak kabul edilebiliriz.

⁷ M. Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977, s. 148.

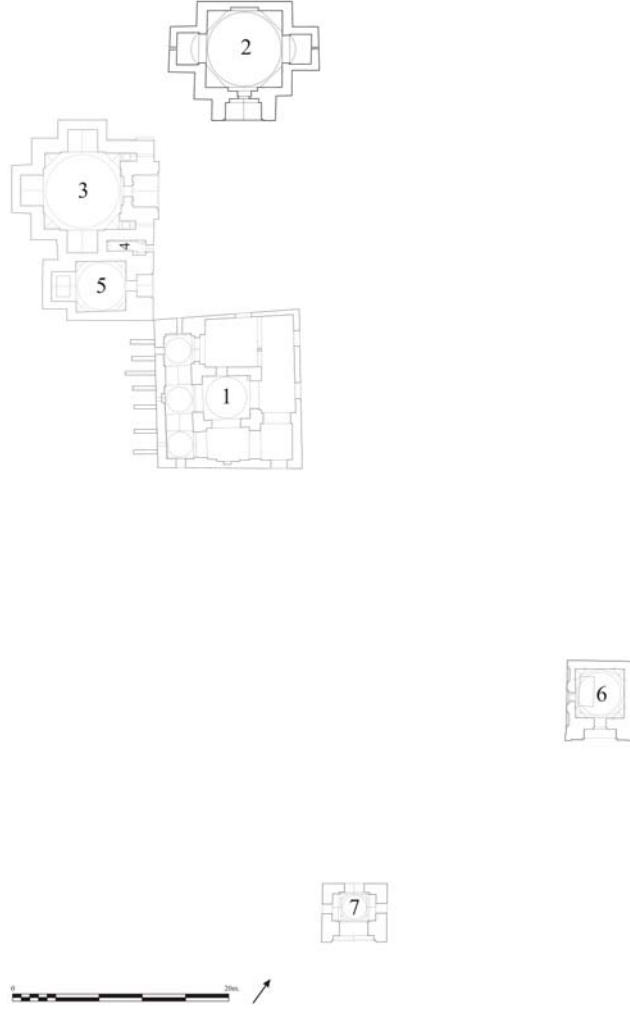
⁸ Plan ve resim için bkz. *Vseobşaya İstoriya Arhitekturi*, Tom. 8, Moskva, 1969, s. 210.

⁹ Kazakistan Sosyalist Cumhuriyet Birliği, Kültür Bakanlığı’nın taşınmazlara ait 3. 4 24 5. 19. 9 ve 3. 4 – 5. 19. 9 indeks nolu Tarih ve Kültür Anıtları Envanteri.

¹⁰ Karahanlılarla ilgili geniş bilgi için bkz. O. Pritsak, “Kara – Hanlılar (840 – 1212) Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1967, s. 251 – 273.

¹¹ M. Haşimov, *Religioznie i Duhovnie Pamyatniki Tsentralnoy Azii*, Almatı, 2001, s. 156.

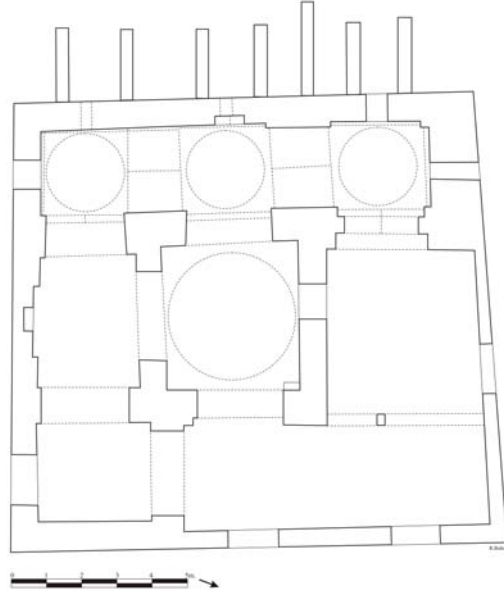
Kazakistan'dan Bir Cami Örneği: Turbat, İsmail Ata Camii

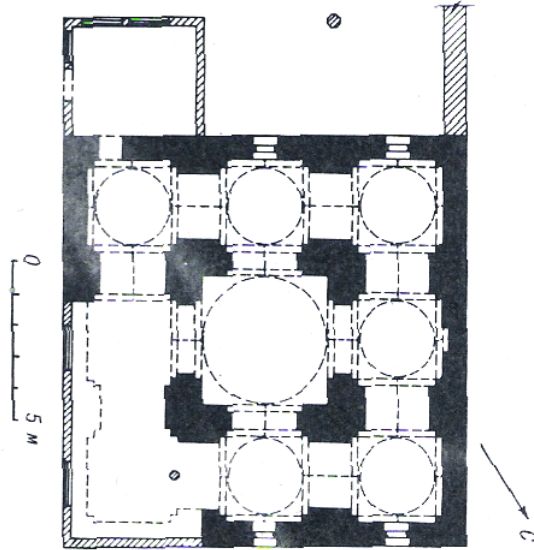
Çizim 1- Turbat, İsmail Ata Külliyesi. Vaziyet planı.

- 1 – Cami
- 2 – İsmail Ata Mezarı
- 3 – Çilehane
- 4 – Ara Mekân
- 5 – Koşkar Ata Mezarı
- 6 – Cebrail Mezarı
- 7 – Kapı

Rüçhan Bubur

Çizim 2- Turbat, İsmail Ata Camii. Plan.

Çizim 3- Turbat, İsmail Ata Camii. Plan, Svod Pamyatnikov ..., 'dan

Kazakistan'dan Bir Cami Örneği: Turbat, İsmail Ata Camii

Res.1- Turbat, İsmail Ata Külliyesi, Cami, Koşkar Ata Mezarı ve Çilehane.

Res.2- Turbat, İsmail Ata Camii. Batı cephesi.

Rüçhan Bubur

Res.3- Turbat, İsmail Ata Camii. Güney cephesi.

Res.4- Turbat, İsmail Ata Camii. Harim, merkezi kubbeyle örtülü alanın kuzeydoğusunun görünümü.

Kazakistan'dan Bir Cami Örneği: Turbat, İsmail Ata Camii

Res.5- Turbat, İsmail Ata Camii. Harim, batıdaki sahn, güneyden kuzeye doğru görünümü.

Res.6- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimin güney duvarı.

Rüçhan Bubur

Res. 7- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimde merkezi kubbeyi taşıyan ayaklar

Res.8- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimde merkezi kubbeyi taşıyan kemerler.

Kazakistan'dan Bir Cami Örneği: Turbat, İsmail Ata Camii

Res.9- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimde merkezi kubbeyi kuzey duvarına bağlayan kemer.

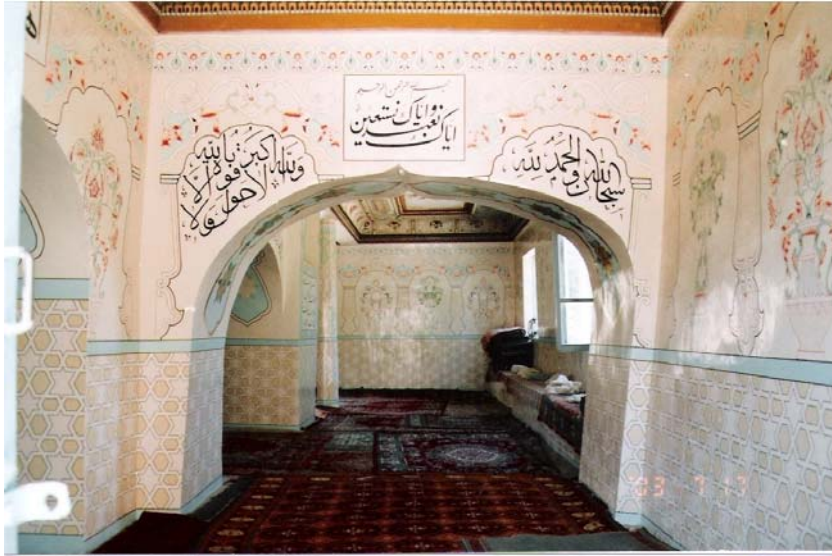

Res.10- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimin kuzeydoğu köşesi.

Rüçhan Bubur

Res.11- Turbat, İsmail Ata Camii. Harim, doğudaki sahnın, kuzeyden güneye doğru görünümü.

Res.12- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimin doğu duvarı güneyden kuzeye doğru.

Kazakistan'dan Bir Cami Örneği: Turbat, İsmail Ata Camii

Res. 13- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimde merkezi kubbeyi taşıyan ayaklar.

Res. 14- Turbat, İsmail Ata Camii. Harimin batı duvarı.